

Keelekontakt on alati ühtlasi kultuurikontakt

Lembit Vaba 80

Foto: Kristi Sits

Hinnatud etimoloog ja tõlkija Lembit Vaba tähistab 27. mail 80. sünnipäeva. Keele ja Kirjanduse palvel vastas ta mõnele küsimusele oma keelehuvi kujunemise, keele ja kultuuri seoste, sõnade päritolu, Läti-huvi ning õpetamis- ja tõlkimiskogemuse kohta.

Teie kirk on pikalt olnud meie lõuna-naaber Läti. Palun avage veidi oma Läti-huvi kujunemise tagamaid. Millest see huvi alguse sai ja mis Teid läti keele ja kultuuri juures köidab?

Kired lõomavad pigem ehk seebi-ooperites. Vaatan Läti poole keeleuurija ja kultuurihuvilise kaine pilguga. Läti-eesti, riivamisi ka eesti-läti keelesuhetega tegeldes olen alati püüdnud kasutada neid teadusliku uurimistöö instrumente, mis tagaksid usaldusväärse tulemuse. Mul on väga vedanud – minu õpetajad on olnud sõnavara ajaloo ja keelekontaktide uurimisvaldkonna parimad asjatundjad.

Usun, et huvi keelte vastu ärkas vist üsna varases lapsepõlves. Lugema õppisin hilja, alles koolis, kodus oli raamatuid vähe, lasteraamatuid üldse mitte. Nii et mul oli külluses aega ja veel suurem huvi tähele panna ning meelde jätta, mida ja kuidas räägiti. Ja rahvast käis meil palju, eriti pühade ajal. Tollal oli see iseenesest-mõistetav komme, igatahes meie kandis Läänemaal. Koosviibimistel lauldi ikka ise ja nalja visati seinast seina. Mul olid väga noored vanemad, kes ei keelanud mul igal pool ninapidi juures olla. Sellest varasest noorusajast on mällu jäänud ohtralt põnevaid ja isevärki keelekilde...

Keskkooliajal juhtusid mulle ette emapoolse onu gümnaasiumiõpikud. Uurisin neid hoolega. Erilist huvi pakkusid keeleõpikud. Tema kirjavara hulgas oli näiteks Lauri Kettuse „Eestin kielen oppikirja” (1928), mida uurisin ikka väga põhjalikult. See oli põnev tegevus.

Huvi läti keele vastu tekkis ülikoolis üsna ruttu, kui hakkasin käima professor Paul Ariste läti keele fakultatiivkursusel. See oli mitmekülgne ja tõhus, kursuslaste seltskond kirju ja inspireeriv. Kui olin ülikooliõpingutega lõpusirgel, tegi Paul Ariste mulle ettepaneku täiendada Riias oma läti keele oskust ja õppida professor Marta Rudzīte, Ariste kunagise aspirandi

juures balti keelte ajalugu ja murdeid. Oma Riia-õpinguist ja üliõpilaselust ses suures linnas olen pikemalt kirjutanud Livia Viitoli ja Karl Kello koostatud kogumikus „Sinu, minu ja meie Riia” (Tartu: Vane-muise Selts, 2008).

Läti on kultuurilt, konfessioonilt ja keelelt üks väga mitmepalgeline ja -kihi-line maa. Läti keel on toonikeel. See väga tähelepanuväärne keeleline iselaad – mida muidu normialtis Läti keeleruumis pole üritatud vist kunagi normeerida – tuleb ilmekalt esile eri piirkondadest pärit inimeste kõnes. Ühiselamus kuulsin peamiselt Latgale, loengutel ja väljaspool ülikooli rohkem Vidzeme ja Kurzeme keelepruuki. Erinevusi oli põnev tähele panna ja need andsid ohtralt mõtteainet. Mitme Riia-aegse Latgalest ja Kuramaalt pärit ülikooli-kaaslasega kestab üsna tihe suhtlus siia-maani. Meil on samane või samasuunaline arusaam oma ajaloost, keelest ja kultuurist. Läti keelega tegelemine on mind kokku viinud toredate ja tarkade inimestega Leedust, Soomest, Rootsist, Poolast, Šveitsist, Inglismaalt ja Jaapanimaalt.

Olete oma etümoloogilistes käsitlustes juhtinud tähelepanu keele ja kultuuri tihedale põimitusele, näiteks karja-kasvatusega seotud läänemeresoome sõnavara ja iidsete balti kontaktide seoste. Selliste seoste märkamine nõuab kahtlemata laia silmaringi. Kirjeldage pögusalt oma uurimishuve ja -metoodikat. Milliseid üllatavaid seoseid ja kultuurilaene olete sõnavara uurides avastanud?

Etümoloogilise uurimistöö a ja o on muidugi häälikulugu, kuid ainelise ja vaimse kultuuri ajaloo tundmine aitab seoseid paremini mõista ja toetab usaldus-väärsemate tulemusteni jõudmist. Aga ka vastupidi: etümoloogia aitab paremini mõista kultuurilugu. Keelekontakt on alati ühtlasi kultuurikontakt.

Olen pikalt uurinud läänemeresoome keelte balti laene, kogunud need käsi-kirjaks, esitanud ja erialakirjanduses publitseerinud rohkem kui 90 sõnatüvele balti etümoloogia. Nende hulgas on märkimis-väärne eesti keelealale ainuomaste baltis-mide rühm.

Balti laenude sisuplaani analüüs ja nende mõisterühmadesse jaotamine ei ole esiajalugu uurivate teaduste abita võimalik. Samasse mõisterühma kuuluvaid sõnu võetakse sageli üle koos, mis loob võimaluse rekonstrueerida muistse kultuuri fragmente, s.o annab võimaluse saada ettekujutus kontakti iseloomust ja samas pakub etümoloogile lisatuge proponeeritud etümoloogia usutavuse kohta. Näiteks Eesti kontekstis on mul õnnestunud välja selgitada metsamesinduse sõnavara vaiel-damatu balti (eelläti) laenukihistus Kagu-Eestis.¹

Teadmised loodusest toetavad ja kin-nitavad etümoloogia usutavust, nt *allikas* (algsem häälikukuju *h*-line) on seotud balti sõnaperega, mis tähistab külma jms, sest meie allikate vesi on aasta ringi üsna jahe.² Ahjukujulist linnupesa ehitava *käb-liku* nimetus lähtub balti sõnaperest, mis tähistab ahju ja küpsetamist,³ lõunaeeesti mägranimetuse *kähr* (siit on uuel ajal tule-tatud liigi *Nyctereutes procyonoides* nime-tus *kährrik*) on aga seotud balti sõnaperega, mis märgib muu hulgas mustavalgekirjut looma või lindu.⁴

¹ L. Vaba, Gibt es ein baltisches Fragment im estnischen Wortschatz der Waldimkeri? – *Linguistica Uralica* 1990, kd 26, nr 3, lk 173–179. <https://doi.org/10.3176/lu.1990.3.02>

² L. Vaba, Balti laensõnad läänemeresoome maastikusõnavaras. – *Keel ja Kirjandus* 1989, nr 3, lk 138–141; nr 4, lk 206–218.

³ L. Vaba, Käälik on ahjulind! – *Keel ja Kirjan-dus* 1992, nr 8, lk 459–462.

⁴ L. Vaba, Über eine Wortgruppe baltischer Herkunft mit südestnischer Verbreitung. – *Linguistica Uralica* 1995, kd 31, nr 2, lk 81–85. <https://doi.org/10.3176/lu.1995.2.01>

Põnevat mõtteainet on pakkunud Mandri-Eesti *saat* : *saadu* 'aletuli, alemaa, alepõld' päritolu väljaselgitamine. See vanemaid läti laene on lähtunud *sārts*-sõna murdelisest variandist *sāts* ~ *sāta* (< *sārt-) 'põletamiseks valmis pandud hao- või puuhunnik, hunnik, lasu'. Mandri-Eesti *saat*-sõnaga seotud loodus- ja viljelusnimed (heina- ja karjamaade, metsade nimed) peegeldavad ilmekalt alemaakasutuse tsükklisust, mis kestis inimpõlve: 'alepõlluks raadatud metsamaa' ⇒ 'uudismaa' ⇒ 'viljakandmatuks muutunud, harimisest kõrvale jäetud ja rohtu kasvanud maatükk (mida võidi ajutiselt kasutada nt karjamaana)' ⇒ 'võsa, noor mets (mida võis taas aletama hakata)'.⁵

Teil on olnud tihe kokkupuude ka soome keele ja kultuuriga, kuna olete töötanud aastaid Soomes eesti keele ja kultuuri lektorina. Mida see kogemus on Teile teadlasena andnud?

Tampere jätkasin sõnavara ajaloo uurimist. Paljud artiklid pärinevadki sellest ajast. Tampere tegeldi tollal peamiselt sotsiolingvistikaga, mitte keeleajalooga. Tampere ülikooli kiituseks pean ütlema, et sealne raamatukogu on väga rikkalik, ka raamatukogudevaheline laenutus oli korraldatud väga ladusalt.

Õpetasin Tampere ülikoolis eesti keelt, samuti pidasin liivi ja vepsa keele

struktuurikursust. Kui leidsin huvilisi, siis pidasin aeg-ajalt ka praktilise läti keele fakultatiivkursust. Õppejõudude vahetusprogrammi raames lugesin eesti keele struktuurikursust Petroskoi viena- ja aunusekarjala ning vepsa keele üliõpilastele. Eesti keele õpetamise kogemustest ja mõtetest olen kirjutanud artikli „Lähisukukielen opettamisesta”, toeks tähelepanekud, mida olin talletanud Kaunase ülikoolis töötanud ametivenna läti keele seminarides leedu emakeelega üliõpilastele.⁶

Olete ka ilukirjanduse tõlkija. Kuidas on tõlketöö mõjutanud Teie keeletaju ja lähenemist keeleuurimisele? Ja vastupidi: kas teaduslik vaade on mõjutanud tõlkijana tehtud valikuid?

Tõlkimine on tore vaimne harrastus, mis annab võimaluse tegelda sõnavaraga täiesti teisel tasandil kui uurijana. Tõlketööd tegime koos abikaasaga, kel on võratu stiilitaju ja nüansirikas sõnavara varrukast võtta. Tõlkisime Alberts Belsi („Hüüdja hää”, „Juured”), Andris Kolbergsi („Mees, kes jooksis üle tänava”), Ilze Indrānet („Kuulata maavähki”) ja Nora Ikstena novelle. Eriti on mees Indrāne romaani elegantne ja poeetiline keelekasutus, kuid majandusraskustesse sattunud kirjastus seda omanäolist lugu paraku välja ei andnud.

Küsimusi esitas JOHANNA KIIK

⁵ L. Vaba, Kahepalgeline *saat* : *saadu* 'aletuli, -maa, -põld; aiaga ümbritsetud põld, heinamaa' – Saarte keeled. Ellen Niidi juubeli-raamat. (Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised 83.) Koost K. Pajusalu, toim M. Kendla. Tallinn: Emakeele Selts, 2024, lk 94–103.

⁶ L. Vaba, M. Mela (toim), Karjalasta Latviaan. Suomen lähialueiden kielten opetuksesta. [Helsinki]: Rozentāls-seura: Suomi toisena kielenä -opettajat ry, 2009, lk 12–18.